

ILMIY AXBOROTNOMA

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК

SCIENTIFIC JOURNAL

2020-yil, 5-son (123)

TABIIY FANLAR SERIYASI

Kimyo, Biologiya, Geografiya

Samarqand viloyat matbuot boshqarmasida ro'yxatdan o'tish tartibi 09-25.
Jurnal 1999-yildan chop qilina boshlagan va OAK ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR
BOSH MUHARRIR O'RINBOSARLARI:

R. I. XALMURADOV, t.f.d. professor
H.A. XUSHVAQTOV, f-m.f.n., dotsent
A. M. NASIMOV, t.f.d., professor

TAHRIRIYAT KENGASHI:

M. X. ASHUROV	- O'zFA akademigi
T. M. MO'MINOV	- O'zFA akademigi
N. B. FERAPONTOV	- k.f.d., professor (Moskva davlat universiteti, Rossiya)
SH. M. TUGIZOV	- professor, Koliforniya universiteti, AQSh
H. I. AKBAROV	- k.f.d., professor (O'zMU)
E. A. ABDURAXMONOV	- k.f.d., professor (SamDU)
N. K. MUXAMADIYEV	- k.f.d., professor (SamDU)
VEENA AGRAWAL	- Dehli universiteti professori, Hindiston
K. G. TOKHADZE	- Sank Peterburg davlat universiteti professori, Rossiya
L. A. BULAVIN	- Kiev milliy universiteti professori, Ukraina
X. Q. XAYDAROV	- b.f.d., professor (SamDU)
Z. I. IZZATULLAYEV	- b.f.d., professor (SamDU)
Sh. T. XOLIQULOV	- g.f.d., professor (SamDU)
ANDREA PITACCO	- Padova universiteti professori, Italiya
A. Sh. RAHMATULLAYEV	- g.f.d., professor (SamDU)
MIHAY BULAI	- Aleksandr Ioan Kuza universiteti professori, Ruminiya
X. SHODIYEV	- Vilfred Laurier universiteti professori, Kanada
GUN-SIK PARK	- Seul univeriteti professori, Koreya

Abduraxmanova U.K., Qo'shiev H.H. Saydullaeva X.T., Esonov R.S.	82
8-oksixinolinning supramolekulyar komplekslari va ayrim fizik-kimyoviy xususiyatlari	
Sarimsakov A.A., Yarmatov S.S., Khegay L.N.	88
Sericin and polyfunctional hemosorbent from natural silk fibers	
Qutlimurotova R.H., Pulatova L.T.	95
Yevropa tuyuq o't o'simligi tarkibidagi biologik faol moddalarni spektrofotometrik usulda o'rganish	
Vasina S.M., Ziyeva C.Ф., Шаронова И.Н., Тимирбаева Я.Д.	98
Возможность комплексной переработки нетрадиционного плодово-ягодного сырья	

БИОЛОГИЯ / БИОЛОГИЯ / BIOLOGY

Rustamova N, Abulimiti Yili, Haji A. Aisa	103
Volatile chemical composition and antimicrobial activity of endophytic fungus schizophyllum commune isolated from vernonia anthelmintica root	
Shernazarov Sh.Sh., Tashpulatov Y.Sh.	107
Algoflora of the Akdarya reservoir and features formation of algoflora with relationship to ecological factors	
Келдияров Х.А.	112
Агробиологические особенности ячменя луковичного (<i>hordeum bulbosum</i> l.) в условиях адыра	
Саидмахмудова Л.А., Нишонов Б.Э.	115
Сообщества зоопланктона и зообентоса туябугузского водохранилища	

ГЕОГРАФИЯ / ГЕОГРАФИЯ / GEOGRAPHY

Tojiyeva Z.N., Ibragimov L.Z., Do'smonov F.A.	119
Ajralish jarayoni va uning ijtimoiy geografiik xususiyatlari	
Axmedova T., Gafurov A., Xudoyshekurov Q., Radjabov A.	124
Iqlim o'zgarishining qashqadaryo havzasi suv resurslariga ta'sirini baholash	
Raxmatullayev A., Nurliboyev H., Bekqulov I., Fayzullayev J., Abduvaitov A.	131
Zirabuloq va ziyovuddin tog'larining shimoliy yonbag'ir tekisliklarida antropogen tasir tufayli yer osti suv sifatidagi o'zgarishlar.	
Jo'raqulov X., Jo'raqulova D.X., Alimqulova R.	136
O'rta Zarafshon tog'laridagi g'orlarning ekoturizmni rivojlantirishdagi ahamiyati	
Xursanov D.B.	142
Delta landshaftlarining tabaqalanishi va strukturasi o'rganishda relef plastikasi usulining qo'llanilishi	
Temirov Z.A.	147
Farg'ona mintaqasida aholi o'limi dinamikasi	
Hakimov Q. M.	151
Forish tojiklari: hududiy joylashuvi va ayrim etnogeografik xususiyatlari	
Abdieva M. Sh., Nishonov B. E.	156
Biogenic regime of the zeravshan river	

Mualliflarga

UDK: 372.143.03

FORISH TOJIKLARI: HUDUDIY JOYLASHUVI VA AYRIM ETNOGEOGRAFIK XUSUSIYATLARI**Hakimov Q. M.***Jizzax davlat pedagogika instituti*

E-mail. hakimov_54@mail.ru

Annotasiya: Maqolada Nurota tog'larida yashovchi mahalliy tojiklarning katta qismini tashkil qiladigan Forish tojiklarining etnogenezi, hududiy joylashuvi va etnogeografik xususiyatlari aniq misollar yordamida tadqiq qilingan.

Tayanch so'z va iboralar: etnik guruh, etnonim, etnotoponim, etnogeografiya, hudud, areal, ilmiy talqin.

Фаришские таджики: территориальное размещение и некоторые этногеографические особенности

Аннотация: В данной статье на конкретных примерах изучено территориальное размещение и некоторые этногеографические особенности фаришских таджиков, которые формировались в течении длительного исторического периода.

Ключевые слова: этническая группа, этноним, этнотопоним, этногеография, территория, ареал, научная трактовка.

Geographical features and and ethnogeographic features of the Farish Tajiks

Abstract. The article has been explored using specific examples of the ethnogenesis, geographical location, and ethnogeographic features of the Faris Tajiks, which have historically formed over a long period of time.

Keywords and phrases: ethnic group, ethnotoponym, ethnogeography, territory, range, scientific interpretation.

Kirish

Bugungi kunda Forish tumani aholisining o'n foizdan ko'prog'ini tojiklar tashkil qiladi. O'ziga xos etnik ildizga ega bu xalqning hududiy joylashuvi, shevasi, madaniyati, turmush tarzi, urf-odatlarini boshqalardan qisman bo'lsa ham farq qiladi. Hozirgacha ular kam o'rganilgan va alohida tadqiqot obyekti bo'lgan emas. Shu nuqtai-nazardan qaraganda, ko'p asrlardan buyon ushbu hududda o'troq yashab kelayotgan va Nurota tog'larida yashovchi mahalliy tojiklarning katta qismini tashkil qiladigan "Forish tojiklari" ning tarixiy shakllanishi, hududiy joylashuvi va o'ziga xos etnogeografik xususiyatlarini o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Ishning maqsadi va vazifalari

Mazkur tadqiqot ishining asosiy maqsadi o'rganilayotgan hududda tadqiqot ishi uchun zarur bo'ladigan dala ma'lumotlarni to'plash, tahlil qilish va ilmiy manbalarga tayangan holda, hozirda ayrim tarixiy-etnografik asarlarda "Forish tojiklari" deb e'tirof etilgan mahalliy xalqning, shakllanishi, tarixiy tarqalish hududi, uning o'ziga xos etnogeografik xususiyatlarini ilmiy manbalar asosida imkon qadar tadqiq qilishdan iborat.

Asosiy qism

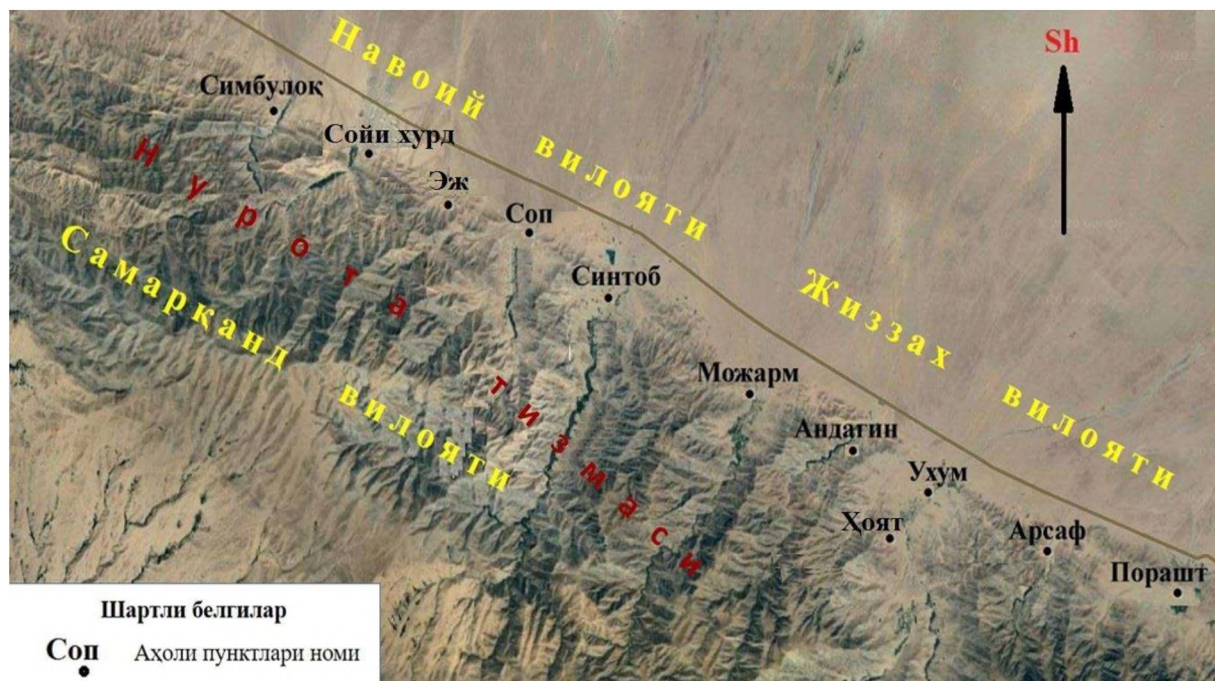
Nurota tog'lari O'zbekistonning markaziy qismida joylashgan va ma'muriy jihatdan Samarqand, Navoi hamda Jizzax viloyatlari tarkibiga kiradi. Nurota tog'lari yunon tarixiy manbalarida So'g'd tog'larining bir qismi deb ta'riflangan bo'lsa, arab geografik adabiyotlarda Qof tog'larining tarkibiy qismi sifatida qayd qilingan. Ilk o'rta asr yozma manbalarida Samarqandning shimoliy chegarasida joylashgan tog'lar "Ko'hi xud din" - "o'zi paydo bo'lgan din tog'i" nomi bilan tilga olingan. Mazkur tog'larda istiqomat qilgan mahalliy xalq islomni o'z xohishlari bilan qabul qilganlari uni shu nom bilan atalishiga sabab bo'lgan deyishadi. Shuning uchun, mahalliy xalq mug'ullar istilosi davrida tog'larini muqaddas bilib, uni g'ayridinlardan qattiq himoya qilganlar.

Tabiiy-geografik jihatdan, Nurota tog'lari janubi-sharqdan, shimoli-g'arbga qarab salkam 400 km masofaga cho'zilgan bo'lib, o'rtacha kengligi 50-70 km tashkil qiladi. Tog'ning shimoliy etagidan taxminan 5-6 km masofada Qizilqum cho'li va Aydar-Arnasoy ko'llar tizimidan shimolroqda Qozog'iston

hududi boshlanadi. Tog'larning janubi-g'arbiy etagi Zarafshon daryosining quyi oqimigacha boradi. O'rganilayotgan hududda O'rta Osiyoga xos bo'lgan barcha tabiiy - iqlim sharoitlarini uchratish mumkin. Hudud tabiiy-geografik jihatdan - cho'l, tog'oldi tekisliklari, adir va uncha baland bo'lmagan tog'lardan iborat.

Nurota tog'larining shimoliy qismida yashaydigan aholi etnik jihatdan ancha murakkab bo'lib, soha mutaxassislari tomonidan nisbatan kam o'rganilgan. Shunga qaramasdan hududning etnogeografik xususiyatlari ayrim mutaxassislarni o'ziga jalb qilgan. Masalan, A.N.Xoroshxin, M.S.Andreyev, B.X.Karmisheva, A.Muxtorov, M.Nurnazarov kabi tarixchi va geograf olimlar turli ekspeditsiyalar tarkibida bu joylarda bo'lib, tubjoy aholining turli qatlamlarini qisman o'rganishgan. Muhimi, ular tomonidan mahalliy xalqlarga oid to'plagan etnogeografik ma'lumotlari to'la bo'lmasa ham, hozirgacha o'z ilmiy ahamiyatini yo'qotmagan.

Mutaxassislarning yozishicha, Nurota tog'lari ko'p asrlar davomida cho'l ko'chmanchi xalqlarning Samarkand va Buxoro vohalariga harakat qilishida tabiiy to'siq vazifasini bajargan. Bu holat tog'ning shimoliy etagida yashovchi xalqlarning etnik tarkibiga ta'sir ko'rsatganligi olimlar tomonidan e'tiraf etilgan. Qadimdan bu hududda faol migrasion jarayonlar sodir bo'lib turgan va ular mahalliy aholining etnik tarkibiga sezilarli ta'sir ko'rsatib kelgan. Hozirda hudud aholisining asosiy qismini o'zbeklar tashkil qiladi, ular bilan yonma-yon bo'lgan qishloqlarda yaxlit holda tojiklar va Qizilqum bilan tutashgan cho'l hududida qisman qozoqlar yashaydi.

“Forish tojiklari” yashaydigan hududning karta-sxemasi

Ta'kidlash joizki, geografik obyektlar nomini kartalashtirishda uning milliy talaffuzi asos bo'lishi kerak, nomni tarjima qilib yoki boshqa til qonuniyatlariga moslashtirib yozish mumkin emas. Sababi nomning biror harfi noto'g'ri yozilsa, u fonetik o'zgarishlar oqibatida butunlay boshqa ma'no kasb etishi mumkin. Bundan tashqari nomning og'zaki talaffuzi xronologik jihatdan ham birlamchi bo'lib, uning yozma shakli og'zaki so'zning doimiy saqlash va qat'iylashtirish uchun xizmat qiladi. Shuning uchun, karta-sxemada qishloqlar nomi mahalliy xalq talaffuziga mos shaklda yozildi.

Mahalliy tojiklar yashaydigan qishloqlar Nurota tog'larining har ikki tomonida ham bor, ammo, ularning asosiy qismi mazkur tog'larning shimoliy etagida joylashgan. Ularning hududiy joylashuvida ma'lum bir qonuniyatlar ko'zga tashlanadi, tojiklar yashaydigan qishloqlar tog'ning eng baland va eng sersuv bo'lgan o'rta qismidan boshlanib shimoli-g'arbga tomon davom etadi. Mahalliy tojiklar yashash uchun nisbatan qulay bo'lgan tog' oralig'idagi soylar atrofida istiqomat qilishadi. Ular yashaydigan hudud janubi-sharqda Porasht qishlog'idan boshlanib, shimoli-g'arbda Simbuloq qishlog'i bilan tugaydi (66*33' va 66*50' sharqiy uzoqlik). Ikki chekka qishloqlar orasidagi masofa 55 kilometrni tashkil qiladi.

Tojiklar yashaydigan hudud ma'muriy jihatdan Forish va qisman Nurota tumanlariga qaraydi. Mahalliy tojiklar istiqomat qiladigan hududning o'ziga xosligi shundaki, u "orol"ga o'xshaydi, atrofdagi tog' oralig'i soylarda joylashgan qishloqlarda o'zbeklar, cho'lida esa qozoqlar istiqomat qilishadi. Albatta, bunday holatda tojiklar bu hududga qachon va qayerdan kelib muqim yashab qolganlar, degan savol tug'ilishi tabiiy. Mutaxassislar hozirgacha bu savolga aniq javob topmagan bo'lsalar ham, ammo, shu narsa aniqki, tojiklar yaxlit holda uzoq tarixiy davrlardan buyon, mazkur hududda boshqa mahalliy xalqlar (o'zbeklar, qozoqlar) bilan birga muqim yashab kelishadi.

Yana bir diqqatga sazovor muammo shuki, mahalliy xalq o'zlarini tojik millatiga mansub deb hisoblashsa ham, ayrim qishloqlarning aholisi o'zlarining kelib chiqishlarini hozirgi o'zbek va boshqa tubjoy xalqlar tarkibiga singib ketgan turkiy qabilalar bilan bog'lashadi. Masalan, Mojarm va Andagin qishloqlarida istiqomat qiladigan mahalliy tojiklar o'zlarining kelib chiqishlarini nayman qabilasi bilan bog'liq deb hisoblashadi.

Masalaga oydinlik kiritish maqsadida, Mojarm va Andagin qishlog'i faollari va qariyalari bilan davra suhbat tashkil qilindi va muloqot davomida mahalla faollari tomonidan turlicha fikr va mulohazalar bildirildi. Ularning ta'kidlashicha, mahalliy xalq o'tmishda yon atrofdagi turli ko'chmanchi qabilalar hujumi va kutilmagan boshqa xavf-xatarlardan omon qolish maqsadida, o'zlarining kelib chiqishlarini Qizilqum cho'lida eng nufuzli ko'chmanchi chorvador qabilalardan biri hisoblangan naymanlar bilan bog'lashga majbur bo'lganlar.

Tarixiy manbalarda qayd qilinishicha, nayman (mo'g'ulcha, naim - "sakkiz") lar XIII asrda mo'g'ullar bilan birga Movarounnahrda kirib kelganlar. Ularning asosiy mashg'uloti chorvachilik bo'lib, ko'chmanchi hayot kechirib o'tovlarda yashaganlar. Naymanlarning bir qismi Shaybonixonning Movarounnahrda qilgan yurishlarida faol qatnashgan va XVI asrning boshida hozirgi O'zbekiston hududiga ko'chib kelib o'rnatilganlar. Mutaxassislar yozishicha, ular XIX asrning oxiri - XX asrning boshida asta-sekin o'troq hayotga o'tib - o'zbek, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoqlar tarkibiga singib, mazkur xalqlarning shakllanishida faol qatnashganlar.

Ta'kidlash joizki, Mojarm va yon atrofidagi qishloqlarda o'tkazilgan etnografik, arxitektura va toponimik tadqiqotlar mazkur qishloqlarni kamida ikki ming yillik tarixga ega ekanligini tasdiqlagan. Bundan tashqari, Mojarm qishlog'i hududida saqlanib qolgan, so'g'd uslubida qurilgan qadimiy qo'rg'on va qal'alarning qoldiqlari, qoyalardagi mavjud petrogliflar (toshbitik), hamda mahalliy xalq rivoyatiga ko'ra, Iskandar Zulqarnayn tomonidan ekilgan, Markaziy Osiyo mintaqasida juda kam uchraydigan daraxt (Sharqiy biota- Iuni perus semiglobosa) savr archasi qo'shimcha dalil bo'lishi mumkin. Binobarin, ikki ming yillik tarixga ega, o'troq hayot kechirgan mahalliy xalq bilan, XIII asrda ushbu hududlarga kelib ko'chmanchi hayot kechirgan naymanlarning kelib chiqishi bir deyish haqiqatga to'g'ri kelmaydi.

Mahalliy tojiklar haqida ilk bor rus etnografi A.P.Xoroshxin ilmiy maqola e'lon qilgan. U 1872 yili harbiy ekspeditsiya tarkibida Nurota tog'lari va Qizilqum cho'lini o'rgangan va tojiklar haqida etnografik ma'lumotlar to'plagan. Mahalliy aholi bilan suhbatda uni hayron qoldirgan narsa shu bo'lganki, ba'zi tojik qishloqlarning aholisi o'zlarining kelib chiqishini shu hududda yashaydigan o'zbek urug'lari (nayman, jaloyir va boshqalar) bilan bog'lashgan. Rus etnografi bu e'tirofga shubha bilan qaragan va ularni hamma tomondan turkiy xalqlar o'rab turgan holatda qanday qilib va kimlar ta'sirida tojik bo'lib qolganliklarini dalil sifatida keltirgan. A.P.Xoroshxin mahalliy tojiklarning tashqi ko'rinishi, yuz va ko'z tuzilishi, o'troq hayot kechirishi, asosan dehqonchilik bilan shug'ullanishi, hamda ular yashaydigan hududda bog'-rog'larning ko'pligini asos qilib, ular tog'li tojiklar degan xulosaga kelgan.

Mahalliy xalq ko'p asrlar davomida tog' oralig'idagi soylar atrofida o'troq hayot kechirib, XX asrning boshiga qadar atrofi baland ihotada devori bilan o'ralgan qo'rg'onlarda yashaganlar. Arxeologlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar davomida, har bir qishloqda taxminan IV-V asrlarda qurilgan qadimiy istehkomli qo'rg'onlar mavjudligi aniqlangan. Masalan, Mojarm, Uxum, Sintob, Ej kabi qishloqlarda qal'a va qo'rg'onlarning qoldiqlari hozirgacha saqlanib qolgan. Mahalliy xalq qo'rg'onlar qurish uchun joy tanlashda tabiiy to'siqlarning mavjudligiga alohida e'tibor berishgan. Qo'rg'onlar mahalliy xalqni cho'ldan keladigan yovdan va boshqa turli xavf-xatarlardan saqlash masadida qurilgan. Shuning uchun, mahalliy

xalq orasida hozirgacha cho'lda yashovchi ko'chmanchi qabilalarning bosqini haqida ko'plab rivoyatlar saqlangan.

XX asr boshiga kelib ko'chmanchi qabilar tomonidan xavf-xatarning kamayishi va qo'rg'onlarda aholi sonini ko'payishi sababli mahalliy xalq, avvalari yoz oylarida mavsumiy yashaydigan suv bo'yiga ko'chib o'tib, uylar qurib qishloqlar barpo qilishgan. Mazkur jarayon mahalliy xalq orasida o'tgan asrning o'rtalarigacha davom etgan. Ilgari yoz oylari soy bo'yiga tushgan xalq o'zlariga mavsumiy uylar - chayla, chorpoqa, kadak, xonacha, o'tov qurishgan. A.P.Xoroshxin mahalliy o'troq xalq yoz oylari o'tov qurib, unda vaqtinchalik yashaganligiga e'tibor berib, uni turkiy qabilalar bilan ko'p asrlik o'zaro etnomadaniy aloqalar mahsuli deb e'tirof etgan.

1915 yili Nurota tog'larining shimoliy etagida yashaydigan mahalliy xalqlar, jumladan, tojiklarning etnik kelib chiqishini o'rgangan boshqa rus olimi M.S.Andreyev, bu xalqning aslida tojiklar ekanligi, mo'g'ullar istilosigacha nafaqat tog'li hududlarda, balki qisman Sirdaryo sohillarigacha bo'lgan cho'l hududlarida ham istiqomat qilishganini yozma manbalar va toponomik ma'lumotlar asosida isbotlagan. Olimning yozishicha, mahalliy tojiklar orasida shunday kishilar bor, dehqonchilik qilish uchun muhim bo'lgan ob-havoni oldindan aniq bashorat qiladilar. Ob-havoni doimo kuzatib boradigan kishilarning bashoratiga ko'ra, agar aprel oyining oxirlarida havo bulutli bo'lsa, demak qish qattiq keladi va ko'p qor yog'adi. Mabodo, may oyining boshida yog'ingarchilik ko'p bo'lsa, demak noyabr oyi seryomg'ir keladi. Agar may oyining oxirida garmsel boshlansa, oktyabr oyi ancha sovuq bo'ladi. Qishloqlarda hozir ham bunday kishilar bor, ularni ko'pincha "hisobdon"lar deyishadi.

Taniqli etnograf olim B.X.Karmisheva 1959 yili SSSR FA ning Etnografiya instituti tomonidan O'rta Osiyoga tashkil qilingan ilmiy ekspedisiya tarkibida O'zbekistonga kelib Nurota tog'larida yashaydigan mahalliy xalqlar, jumladan, tojiklarni etnografik jihatdan qisman o'rgangan. Olima ekspedisiya davomida to'plangan ma'lumotlarni jamlab, 1964 yili "Sovetskaya etnografiya" jurnalida "Materialy etnograficheskogo obsledovaniya tadjikov Nuratinskogo xrebt" nomli ilmiy maqola e'lon qilgan. Ushbu maqolada olim Forish tojiklarining turmush tarzi va antropologik jihatlari yuqori Zarafshon, ya'ni Ko'histon tojiklariga ko'proq o'xshaydi degan xulosani bayon qilgan.

2000 yili nashr qilingan "Forish tojiklari" nomli tarixiy-etnografik kitobning muallifi geograf olim, professor M.N.Nurnazarovning bu masalada bildirgan fikrlari diqqatga sazovor. Taniqli olimning yozishicha, mahalliy tojiklar qadimiy so'g'dlar avlodi bo'lib, ularning nafaqat urf-odatlarida o'xshashliklar mavjud, balki mahalliy shevasida ham hozirgacha so'g'd tiliga xos bo'lgan ko'plab so'zlar (meg', deg', tabo'rok, kefich, sug'ch va h.k) saqlanib qolgan. Bundan tashqari tojiklar yashaydigan qishloqlarning nomi (Porasht, Arsaf, O'xm, Hoyat, Mojarm, Andagin, Sintab, Ej va boshqalar), ham aynan shu tilda yaratilganligi, qadimgi yashash uylari ham sug'd uslubida qurilganligi olimlar tomonidan isbotlangan.

Tarixiy manbalardan ma'lumki, so'g'dlar Iskandarga qarshi mardonavor kurashib, mag'lub bo'lganlaridan keyin, ularning bir qismi yunonlar zulmi ostida yashashni xohlamasdan uzoqroq, o'z vatanlariga o'xshash tog'li hududlarga ketib hayot kechirishga majbur bo'lganlar. Professor M.N.Nurnazarovning fikricha, so'g'dlar o'sha davrda, nisbatan osoyishta bo'lgan, Nurota tog'larining shimoliy etagiga ko'chib kelib muqim yashab qolganlar. Taniqli olimning xulosasiga ko'ra, Forish tojiklarining o'tmishdagi ajdodlari so'g'dlar ekanligi haqiqatga yaqindir.

Bizningcha, bu xulosani boshqa dalillar bilan ham to'ldirish mumkin. Masalan:

- Forish tojiklarining shevasi va urf-odatlari Samarqand, Buxoro tojiklaridan qisman farq qilib, ko'proq Ko'histon tojiklariga o'xshashligi;
- mahalliy xalq shevasini O'ratepa (Istaravshan), Mastchoh, Panjikent tojiklari shevasiga yaqinligi;
- o'rganilayotgan hududdagi har bir qishloqning Ko'histon tojiklari kabi o'ziga xos laqablari borligi.

Bundan tashqari, Forish tojiklari mazkur hududda ko'p asrlardan buyon muqim yashab kelayotganlarini ayrim ularga xos xususiyatlar ham isbotlaydi:

- ko'p asrlar davomida mahalliy xalq orasidagi mavjud urf-odatlarining o'zgarmasdan kelayotganligi;
- tojiklar yonma-yon yashaydigan qishloqlar (O'xm va Hoyat), (Mojarm va Sintab), aholisining shevalarida muayyan tafvutlar borligi;
- tojiklar alohida, muqim va yaxlit yashaganliklari tufayli ularning shevasida turkiy iboralarning kam ishlatilishi;
- mahalliy xalqning yuz tuzilishi, ko'zining joylashishi va qisman sochining rangi boshqa xalqlardan farq qilishi.

Albatta, bildirilgan ayrim fikr va mulohazalar munozarali bo'lishi mumkin. Bu esa, qo'shimcha tadqiqotlarni talab qilishi aniq. Shuning uchun, mavjud muammolarni har tomonlama tadqiq qilish va

yechimini topish maqsadida keng qamrovli tarixiy-arxeologik va etnogeografik tadqiqotlarni amalga oshirish zarur.

Yuqorida ta'kidlanganidek, tojiklar yashaydigan hudud Nurota tog'larining shimoliy yonbag'rining markaziy qismida joylashgan va u shimoldan Qizilqum cho'li bilan tutashgan. Mintaqaning iqlimi quruq kontinental xarakterga ega, yog'ingarchilik miqdori nisbatan kam, joy relyefiga qarab o'zgarib boradi. Hududning shimoliy tekislik qismida 200-250 mm.dan, janubiy tog'li qismida 750-800 mm.gacha yog'ingarchilik bo'ladi. Bug'lanish yog'ingarchilik miqdoridan 15-20 marta ko'p. Mazkur hududdagi har bir qishloq geografik joylashishi, relyef tuzilishi va iqlim hosil qiluvchi omillariga qarab o'ziga xos mikroiklim xususiyatlariga ega.

Shuning uchun, mahalliy xalq hududning iqlimi va tuproq sharoitlarini inobatga olib asosan sug'orma dehqonchilik bilan shug'ullangan. Lalmikor (bahorikor) yerlardan yog'ingarchilik ko'p bo'lgan yillardagina yaxshi hosil olingan. Mahalliy tojiklar asosan bog'dorchilik, uzumchilik hamda g'alla va poliz mahsulotlari yetishtirib, qisman chorvachilik bilan ham shug'ullanishgan. Sug'orish uchun asosiy suv manbai sifatida buloqlar va yer osti suvlari xizmat qilgan. Mavjud buloqlar bahorda sersuv bo'lib, aksariyati yozning o'rtalarida qurib koladi. Binobarin, mahalliy xalq suv tanqisligi hamda tabiiy imkoniyatlar cheklanganligini inobatga olib xo'jalik faoliyati yuritgan. Masalan, Ej qishlog'i aholisi sug'orma suvning tanqisligi sababli dehqonchilikdan tashqari, hunarmandchilik bilan ham shug'ullangan. Aksincha, Porasht qishlog'i sersuv bo'lganligi tufayli aholi bog'dorchilik bilan birga g'alla, poliz ekinlari ham yetishtirgan.

Bog'dorchilikda tog'li hududlarga xos bo'lgan mevali daraxtlar - tut, yong'och, olma va o'rik daraxtlari ko'proq parvarish qilingan. Mahalliy tojiklarning xo'jalik yuritishining yana bir o'ziga xos xususiyati shuki, uni joy relyefiga qarab tekisliklardan tog'ga qarab o'zgarib borishidir. Shuning uchun, ijtimoiy zaruriyat tufayli mahalliy xalq har bir xo'jalik yuritadigan joyga alohida nom bergan:

- loyqa - soy suvlari olib kelgan, allyuvial yotqizilardan tashkil topgan, tog' oldi tekisligi, qishloq etagidan 10-15 km pastroqda joylashgan unumdor erlar. Asosan g'alla ekilib, bahorda yog'ingarchilik mavsumida 2-3 marta sug'orilib yaxshi hosil olingan, qurg'oqchilik yillarida dehqonchilik qilinmagan;

- cho'l (dasht) - loyqadan yuqoriroqda joylashgan tog'oldi tekislik hududi hisoblangan. Mahalliy xalqning bir qismi o'zining chorvasi bilan bahor oylarida bu joylarga ko'chib chiqib, undan efemer o'simliklar qurib qolguncha yaylov sifatida foydalangan. Bu hududda dehqonchilik qilinmagan;

- tagob - soylar atrofi va qisman tog'oldi daralarda joylashgan sug'orma unumdor yerlardan iborat bo'lgan hudud. Tagobda mevali bog'lar va tokzorlar barpo etilgan, hamda uy-ro'zg'or uchun zarur bo'lgan mayda dehqonchilik qilingan. Bog' va ekinlar buloqlardan hosil bo'lgan soy suvlari bilan sug'orilgan. Ko'pchilik aholi yoz oylarini shu joyda, soya-salqin maskanlarda o'tkazgan;

- yayloq (ko'h) - tog'ning eng baland qismida (1800-2100 m), joylashgan yaylov. Aholining chorvasi ko'p bo'lgan qismi shu hududga ko'chib chiqqan. Yaylov butun jamoaga tegishli bo'lib, undan birgalikda foydalangan.

Eng muhimi, mahalliy tojiklar yerdan unumli va oqilona foydalanishga alohida e'tibor berganlar hamda muayyan tabiiy geografik qonuniyatlarga rioya qilganlar. Masalan, hudud relyefning ko'tarilib borishi bilan, ekin maydonlar kamayib, yaylovlar hududi ko'paygan. Sug'orma ekinlar asosan, soylar atrofidagi vodiylarda va tog' etagidagi (chashmakor) tekisliklarda parvarish qilingan. Tog'ning o'rta qismidagi yerlar ko'pincha lalmikor dehqonchilik qilish uchun foydalangan.

Sho'rolar davrida mahalliy xalqning bir qismi Mirzacho'l va Jizzax cho'lini o'zlashtirish hamda yashash sharoitini yaxshilash maqsadida o'sha joylarga ko'chib borganlar. Undan avvalroq ham "kichik qishloqlarni yiriklashtirish" bahonasida amalga oshirilgan nomaqbul siyosat tufayli mahalliy tojiklarning katta qismi boshqa hududlarga ixtiyoriy-majburiy tarzda ko'chirma qilingan. Bugungi kunda ular Toshkent, Sirdaryo, Jizzax viloyatlari hamda Qozog'iston Respublikasining Jizzax va Sirdaryo viloyatlariga yaqin bo'lgan chegaraga hududlarda istiqomat qilishadi. Norasmiy ma'lumotlar bo'yicha, ularning soni taxminan ellik ming kishini tashkil qiladi.

O'tgan yarim asrdan ko'proq vaqt mobaynida ko'chirma qilingan mahalliy tojiklarning keyingi avlodlari orasida ona tilini unutayotganlar soni ko'paymoqda. Shu bilan birga, so'nggi chorak asr davomida tojiklarning boshqa mahalliy xalqlar, xususan, o'zbeklar bilan assimlyasiya jarayoni ancha tezlashdi, bu holat mahalliy tojiklarning etnomadaniyati va urf-odatlarining asliyatidan uzoqlashishiga sabab bo'lmoqda.

Xulosa. Umuman olganda tadqiqot ishi davomida Forish tojiklarini tarixan uzoq davr mobaynida shakllanganligi, hududiy joylashuvi, ayrim ularga xos bo'lgan etnogeografik xususiyatlarini aniqlashga harakat qilindi. Mahalliy tojiklarning boshqa tubjoy xalqlar bilan o'xshash tomonlari ko'pligi, bu ularni asrlar davomida birga ahil-inoq va hamjihatlikda yashab kelayotganligidan dalolat beradi. Tadqiqot natijalarini umumlashtirib quyidagilarni alohida qayd qilish mumkin:

1. Mutaxassislar tomonidan Forish tojiklarining tarixiy shakllanish jarayoni, tili, urf-odatlarini, etnomadaniy aloqalari va etnogeografik xususiyatlari kam o'rganilgan. Shu sababdan, yaqin kelajakda ularni ilmiy nuqtai nazardan, xolisona va har tomonlama, o'rganish maqsadga muvofiq;

2. Turli tadqiqotchilar tomonidan bildirilgan fikr va mulohazalar Forish tojiklarining kelib chiqish tarixi, shakllanishi va rivojlanish bosqichlarining ancha murakkab va munozarali ekanligidan dalolat beradi;

3. Tadqiqotlar natijasida Forish tojiklarining moddiy va nomoddiy madaniy meroslari qisman saqlanganligi, ammo so'nggi yillarda, xususan mustaqillik yillarida transformasiya va assimilyasiya jarayonlarining tezlashganligi aniqlandi;

4. Tadqiqot davomida mahalliy tojiklarning etnik, lokal va mintaqaviy xo'jalik faoliyatining o'ziga xos xususiyatlari qisman o'rganildi;

5. Mahalliy xalqlarning o'zaro etnomadaniy aloqalari natijasida ularning hayot tarzi, yashash madaniyati hamda xo'jalik faoliyatida muayyan o'zgarishlar sodir bo'lgan;

6. O'rganilayotgan hudud aholisi ikki tilli, tojik tili bilan birga, o'zbek tilida ham bimalol gaplashadilar.

Adabiyotlar

1. Андреев М.С. Из результатов экспедиции в Нуратинские горы и в район Кызылкумов. // Архив Института истории АН Тадж. ССР.

2. Berdiyev X.A. Nurota vohasi toponimlarining tarixiy tahlili (XIX asrning oxiri va XXI asr boshlari). Falsafa doktori (PhD) dissert. avtoreferati. -T.: 2019.

3. Кармышева Б.Х., Пещерева Е.М. Материалы этнографического обследования таджиков Нуратинского хребта. -М. Журнал Советская этнография, 1964, № 1.

4. Касымов М. Говоры таджиков Фариша. АКД. -Душанбе, 1966.

5. Нурназаров М.Н. Точикони Фориш, -Гулистон, 2000.

6. Rasulzoda N. Tazkira. -T.: 2003.

7. Шевяков А.И. О коренном населении Нуратинских гор и прилегающих районов (Материалы полевых исследований 1988-1999 г.г.). // Восток. -№ 3. -T.: 2000.

8. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 6-jild. -T.: 2003.

9. Hakimov Q.M. Nurota tizmasi shimoliy qismida yashovchi ba'zi xalqlarning etnogeografik xususiyatlari. O'z. GJ Axboroti, 30-jild. -T.: 2008. -b. 93-95.

УДК: 556.114

BIOGENIC REGIME OF THE ZERAVSHAN RIVER

Abdieva M. Sh., Nishonov B. E.

Hydrometeorological Research Institute

E-mail: mathuba_abdiyeva@mail.ru

Abstract. The article reviews multi-year (1990-2019) changes in the biogenic regime of water of the Zeravshan river under the anthropogenic regime along the river length at all monitoring points. Water samples are taken monthly from 11 monitoring points, and hydrochemical analyzes are made in the Laboratory for Surface Water Pollution Monitoring of the Environment Pollution Monitoring Service of Uzhydromet. In addition, using the GIS interface Arc GIS 10.8, maps were created, which give accurate and visual information about nutrients in water of the Zeravshan river.

Keywords: Zeravshan river, monitoring points, nitrogen compounds (NH_4^+), nitrogen nitrite (NO_2), nitrogen nitrate (NO_3^-), phosphates, phosphorus (total), iron, silicon

Биогенный режим реки зеравшан

Аннотация. В статье рассмотрено многолетние (1990-2019 гг.) изменения биогенного режима воды реки Зеравшан под антропогенным влиянием по длине реки на всех пунктах наблюдения. Ежемесячно отбираются пробы воды из 11 пунктов наблюдения, а гидрохимические анализы проводятся в «Служба мониторинга загрязнения» в лаборатории «Лаборатория мониторинга загрязнения поверхностных вод» Узгидромета. Кроме того, с помощью интерфейса ГИС Arc GIS 10.8 были созданы карты, дающие точную и наглядную информацию о состоянии биогенных веществ в воде реки Зеравшан.

Ключевые слова: река Зеравшан, наблюдательные пункты, азотные соединения (NH_4^+), нитрит азота (NO_2), нитрат азота (NO_3^-), фосфаты, фосфор (общий), железо, кремний.